

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

první číslo Sociowebu roku 2008 se zaměřuje na neprovdané matky. Po delší odmlce se tak opět vracíme k tématu mimomanželské plodnosti, tentokrát s konkrétními výsledky specializovaného šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006*. Zatímco v minulém roce jsme se věnovali především obecným charakteristikám neprovdaných matek a regionálnímu rozdělení mimomanželské plodnosti, v tomto vydání se soustředíme zejména na individuální motivaci svobodného mateřství a životní úroveň neúplných rodin. Snažíme se upozornit na problém, kterému v minulosti nebyla ze strany sociální politiky věnována výrazná pozornost přesto, že nárůst počtu porodů mimo manželství významně ovlivňuje podobu dnešních českých rodin i životní šance dětí, které v nich vyrůstají.

Všechny příspěvky tohoto čísla vychází ze specializovaného šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006* (SEPM) realizovaného Sociologickým ústavem AV ČR v roce 2006 a analyzují z různých pohledů situaci neprovdaných matek v ČR. V prvním článku Dana Hamplová poukazuje na alarmující skutečnost, že nárůst mimomanželské plodnosti neznamená jen nárůst počtu dětí narozených partnerům žijícím v nesezdaném soužití, ale že značná část mimomanželských porodů spadá na vrub osamělým matkám, které se rekrutují především z řad žen s nízkým vzděláním. V této souvislosti se pak autorka zamýšlí nad důvody tohoto fenoménu. Druhý příspěvek autorky Evy Soukupové se věnuje příjmům v neúplných rodinách a zaměstnanosti neprovdaných matek. Ukazuje, že kromě toho, že matky samoživitelky jsou při vstupu na trh práce v obtížnější pozici, nemotivuje je často k aktivnímu hledání zaměstnání ani nastavení parametrů sociálního systému. Další dva články z pera Jany Chaloupkové se věnují postojům české společnosti k rodičovství mimo manželství a důvodům, z jakých zůstávají ženy při porodu prvního dítěte neprovdané. Autorka poukazuje na paradoxní situaci, kdy ženy s nižším vzděláním jsou konzervativní ve svých názorech na manželství a rodičovství, avšak zároveň tvoří většinu neprovdaných matek. Jedním z vysvětlení tohoto paradoxu, které autorka odhaluje v datech SEPM, je, že mnoho z nízkovzdělaných žen nevstupuje do manželství kvůli tomu, že nemají partnera, nebo jejich partner není ochoten se ženit. Konečně poslední příspěvek analyzuje postavení neprovdaných matek v sociálním systému a snaží se zjistit, pro

koho je finančně výhodné zakládat rodinu bez uzavření manželství.

Články v tomto čísle nepokrývají zdaleka všechna témata obsažená ve výzkumu *Sociální a ekonomické podmínky 2006*. Čtenářům, kteří mají zájem o podrobnější informace o neprovdaných matkách a jejich partnerech, bych ráda doporučila publikaci kolektivu autorů nazvanou *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*, která nedávno vyšla v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. V knize lze mimo jiné nalézt odpovědi na otázky:

- Pro koho je nemanželská plodnost typická?
- Jaké jsou postoje české veřejnosti k rození dětí mimo manželství?
- Kolik z neprovdaných matek je skutečně osamělých?
- Proč některé ženy nevstupují před narozením dítěte do manželství?
- Může se někomu vyplatit být svobodnou matkou?
- Jaké je postavení osamělých matek na trhu práce?
- Kteří otcové se starají o své děti?
- Liší se hospodaření úplných a neúplných rodin?

Přeji Vám příjemné čtení a úspěšný start do nového roku!

Eva Soukupová
eva.soukupova@soc.cas.cz

Příští číslo Sociowebu bude věnováno problematice města z pohledu lokálních a regionálních studií.

Toto číslo Sociowebu vzniklo za podpory projektu cíleného výzkumu AV ČR Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989, č. 1QS700280552.

«Teorie pro všechny»

»

Děti bez otce nebo bez prstýnku?

Klíčová slova: plodnost, rodičovství, demografie

Protože české matriky zaznamenávají pouze údaje o formálním rodinném stavu ženy v době porodu, nepoznáme z nich, zda nastávající matka s otcem dítěte žije. Jednou

z nejdůležitějších otázek spojených s rostoucí mimomanželskou plodností proto je, jaký podíl neprovdaných matek představují svobodné matky v tradičním smyslu slova a kolik z nich žije s otcem dítěte. Často se totiž předpokládá, že nárůst mimomanželské plodnosti lze připsat tomu, že spolu mladí lidé sice žijí, ale necítí nutnost kvůli rodině uzavírat manželství. Data *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* z roku 2006, která získal Sociologický ústav AV ČR a která se zaměřovala na problematiku rodičovství a zvláště nemanželské plodnosti, nám umožňují tuto hypotézu ověřit a odhadnout, jaký podíl nemanželských dětí se rodí nesezdaným dvojicím, kolik ženám bez stálého partnera a v jakých sociálních vrstvách je běžné osamělé mateřství a ve kterých spíše nesezdané rodičovství.

Zmiňovaný výzkum ukazuje, že se za rostoucí mimomanželskou plodností skrývá jak rodičovství nesezdaných párů, které spolu žijí a vytváří standardní rodinné prostředí, tak zvyšující se počet osamělých matek. Přibližně polovina neprovdaných matek z tohoto šetření, tj. žen zahajujících svoji fertilitní kariéru v letech 1995–2006, totiž v době prvního porodu s otcem svého dítěte nežila. Data navíc naznačují, že se podíly osamělých žen mezi neprovdanými matkami v posledních deseti letech stabilně zvyšují. V letech 1995–1998 se narodilo osamělým matkám 10 procent prvních dětí, v letech 1999–2002 se jednalo již o 13 % případů a v období 2003–2006 nežilo s otcem prvního dítěte již celých 17 % dotazovaných. Pokud tuto informaci vztáhneme na podíly mimomanželsky narozených dětí v celé české populaci, můžeme odhadovat, že se téměř pětina prvních dětí rodí osamělé matce. I při nejkonzervativnějších odhadech, které jsou postaveny na velmi nepravděpodobné domněnce, že se všechny nemanželské děti před rokem 1990 rodily osamělým matkám, to znamená, že se podíly dětí narozených matce bez stálého partnera za posledních 15 let více než zdvojnásobily.

Významným zjištěním zmiňovaného výzkumu rovněž je, že se přítomnost otce v rodině i rodinný stav významně liší podle vzdělání žen a podíly neprovdaných matek i nesezdaných rodičovských dvojic prudce stoupají se snižujícím se vzděláním. Musíme se tedy ptát, proč ženy s nízkým vzděláním častěji rodí děti v nesezdaných soužitích a proč mají rovněž častěji děti jako osamělé matky.

Začneme s první otázkou, proč se některé dvojice před narozením dítěte nevezmou a proč jsou mezi nimi především matky s nižším vzděláním. Jednou z obvyklých hypotéz je, že v nevhodně nastaveném systému sociálních dávek se chudším ženám vyplatí předstírat, že jsou svobodné matky (Katrňák 2003, 2006). Tuto tezi potvrzují i data SEPM 2006, která naznačují, že čtvrtinu žen při rozhodování o tom, zda mít dítě mimo manželství, ovlivnila i finanční výhodnost nesezdaného svazku (Soukupová 2007). Pragmatická kalkulace ale nepatřila mezi nejdůležitější faktory a značná část matek žijících v nesezdaném soužití s otcem svého

dítěte odpovídala, že neuzavřela sňatek proto, že si nebyly jisté budoucností nebo kvalitou vztahu s tímto mužem, a opět to platilo zvláště o matkách s nižším vzděláním. Vysvětlení k tomu paradoxnímu jevu, kdy si partneri nedůvěřují natolik, aby se vzali, ale tyto pochybnosti jim nebrání v tom, aby spolu založili rodinu, podávají zahraniční sociologické výzkumy. Podle nich mají mnohé ženy z nižších sociálních vrstev často velmi idealizované představy o manželství, jež pro ně slouží jako prostředek vzestupné sociální mobility a od něhož čekají ekonomické zajištění. Pokud jim současný partner podobnou perspektivu nenabízí, raději si ho nevezmou (Jayakody, Cabrera 2002; Walter 2001; Edin 2000).

Druhou otázkou je, co ženy, a to zvláště s nízkým vzděláním, motivuje k tomu, aby se stále častěji stávaly osamělými matkami. Musíme totiž připomenout, že osamělé matky jsou samy v důsledku tří procesů: nezájmu otce dítěte, nezájmu žen o vztah s tímto mužem a rozhodnutí stát se matkou v relativně nízkém věku. Mnohé ze svobodných matek by nemusely být samy, kdyby mateřství o několik let odložily. Proč to tedy neudělají? Na první pohled se nezdá podobné chování příliš racionální, protože i když se některým nesezdaným dvojicím může účelové svobodné mateřství vyplatit, sociální situace skutečných matek-samoživitelek není vůbec příznivá a český sociální systém k nim příliš štedrý není. Jedno z vysvětlení vztahu mezi mimomanželskou plodností a špatnou socioekonomickou situací mladých žen nabízí demografická teorie redukce nejistoty (Friedman, Hechter, Kanazawa 1994). Ta vychází z předpokladu, že jednou z nejzákladnějších psychologických motivací člověka je snaha snížit nejistotu, která aktérovi brání, aby se racionálně rozhodl. Pokud má člověk možnost, raději volí rizikovou situaci, při které může – nebo si alespoň myslí, že může – určit pravděpodobnost, že jednání povede k určitým důsledkům, než nejistotu, při níž pravděpodobnost odhadnout neumí.

Jednou ze strategií, jak nejistotu snížit, je volba takové aktivity, která předurčí vývoj dalších událostí, byť toto předurčení nemusí mít vždy pozitivní dopady na život daného aktéra. Rodičovství neprovdaných – a často velmi mladých – žen, které jsou v neutěšené ekonomické situaci, je podle této teorie strategií snižování nejistoty ohledně budoucnosti v situaci, kdy se nabízí jen málo jiných životních alternativ, z nichž lze čerpat jistotu a sociální zatkaní. Četné studie přitom opravdu ukazují, že mladé matky často pocházejí z neutěšených sociálních poměrů, jsou vystaveny demotivujícímu přístupu ke vzdělání a profesní kariéře a rodičovství je tak pro ně hlavním zdrojem identity a statusu ve společnosti (Vašková 2006).

Dana Hamplová
dana.hamplova@soc.cas.cz

Literatura:

- Edin, K. 2000. „What Do Low-Income Single Mothers Say about Marriage?“. *Social Problems* 47 (1):112–133.
- Friedman, D., M. Hechter, S. Kanazawa. 1994. „A Theory of the Value of Children“. *Demography* 31:375–401.
- Jayakody, R., N. Cabrera. 2002. „What Are the Choices for Low-Income Families?: Cohabitation, Marriage, and Remaining Single“. Pp. 85–96 in A. Booth, A. C. Crouter (eds.). *Just Living Together*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Katrňák, T. 2003. „Svobodné matky jsou málo vzdělané“. *Přítomnost*(4):26–27.
- Katrňák, T. 2006. „Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?“ Pp. 45–55 in J. Kocourková, L. Rabušic (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Soukupová, E. 2007. „Neprovdané matky v sociálním systému“ Pp. 79–98 in D. Hamplová (ed.) a kol. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v České republice*. Praha: SOU AV ČR, v.v.i.
- Vašková, R. 2006. „Rozhodovací procesy –náciťetých těhotných dívek vedoucí k volbě časného rodičovství“. Pp. 79–117 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Walter, M. R. 2001. „High Hopes: Unwed Parent's Expectations about Marriage“. *Children and Youth Services Review* 23 (6/7):457–484.

»

Neprovdané matky na trhu práce

Klíčová slova: trh práce, rodina, nezaměstnanost

Z dostupných statistik o obyvatelstvu i specializovaných šetření je známo, že matky samoživitelky čelí vyššímu riziku nezaměstnanosti než ženy vdané a jejich rodiny jen obtížně vycházejí s příjmem. Šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* (SEPM) tuto skutečnost potvrdilo a ukázalo, že nejen osamělé matky a neúplné rodiny s dětmi, ale i rodiny kohabitujičích partnerů vykazují nižší příjmy než manželství.¹ Odlišnostem ve výši příjmů jednotlivých typů rodin odpovídají i osobní výpovědi žen o rozdílu mezi reálným a „slušným“² příjmem. Peníze subjektivně nejvíce

¹ Průměrný příjem v manželství je statisticky významně vyšší než v domácnostech samoživitelek a nesezdaných partnerů na 5% hladině významnosti. Příjmy na hlavu v nesezdaných soužitích jsou vyšší než v rodinách samoživitelek, ale rozdíl mezi těmito dvěma formami již není tak výrazný.

² Respondentky byly dotázány: „Pokud vezmete v úvahu velikost Vaší domácnosti, jak vysoký čistý měsíční příjem by podle Vás měla Vaše rodina mít, aby jí zajistil slušný životní standard?“. Je zajímavé, že ženy provdané i neprovdané se shodly na tom, že „slušná“ výše příjmu na osobu je cca 13 tis. Kč na měsíc.

chybí v domácnostech samoživitelek, se zvyšující se formálností svazku se deklarovaná potřebná částka snižuje.

Podle očekávání souvisí výše příjmu s četností pobírání dávek státní sociální podpory (SSP), konkrétně sociálního příplatku.³ Pokud se podíváme, jaké procento domácností respondentek pobírá sociální příspěvek, zjistíme, že jsou to právě především matky samoživitelky a také nesezdané páry s dětmi. Zajímavé ale je, že nezávisle na poměru deklarované výše příjmu domácnosti k životnímu minimu domácnosti pobírají neprovdané matky sociální příplatek častěji než matky žijící v manželství. Podle dat SEPM by v závislosti na deklarovaném příjmu a počtu a věku osob v rodině mělo mít na sociální příplatek nárok 17 % ze vzorku vdaných žen, třetina nesezdaných a více než polovina samoživitelek. Z celku oprávněných žen však tuto dávku pobírá jen necelých 5 % vdaných žen, zhruba polovina nesezdaných a téměř 90 % samoživitelek. Je možné, že zde dochází k nepoměru vinou nepřesností ve výši rodinného příjmu, kterou ženy uváděly, či že se liší deklarované počty lidí v domácnosti od těch, které uvádějí při žádosti o dávky. Nicméně existuje také reálná možnost, že ženy, které žijí v manželství či partnerství, méně vyhledávají státní podporu než osamělé matky.

To, že jsou neprovdané matky častěji závislé na pomoci od státu mimo jiné naznačuje, že jejich rodiny jsou více ohroženy materiální deprivací. Jednu z nejúčinnějších ochran před chudobou rodin s dětmi představuje zaměstnanost. Proč je tedy zejména mezi osamělými matkami tolik nezaměstnaných? Nechtějí pracovat nebo nemohou? Je možno v datech SEPM nalézt podporu pro tvrzení, že mají samoživitelky obtížnější přístup na trh práce?

Děti vdaných matek a matek samoživitelek v našem vzorku byly starší než děti z nesezdaných soužití. Tento rozdíl také vysvětloval, proč byly vdané matky a matky samoživitelky ekonomicky aktivní častěji než kohabitujičící matky. V porovnání s matkami samoživitelkami však vdané ženy méně pracují na plný a více na částečný úvazek, často zřejmě proto, že si to s druhým příjmem v rodině mohou dovolit (srovnej Kuchařová a kol. 2006). S návratem do práce také čekají déle než samoživitelky – na dobu, kdy budou jejich děti odrostlejší.⁴ Osamělé matky tedy pracují na vyšší úvazky, zároveň je však mezi nimi významně více nezaměstnaných, což bylo prokázáno i v jiných šetřeních (Sirovátka 2005; Galuščák, Pavel 2006).

³ Sociální příplatek spolu s příspěvkem na bydlení jsou nejvíce cílenými dávkami SSP. Přídavek na dítě se pro analýzu nehodí, protože je vyplácen relativně širokému záberu domácností.

⁴ Samoživitelky vstupují po narození dítěte na trh práce tím dříve, čím vyšší mají vzdělání. Zatímco přibližně polovina osamělých matek se základním vzděláním využije možnost zůstat doma s dítětem a pobírat rodičovský příspěvek i čtvrtý rok, mezi vysokoškolsky vzdělanými se nenajde již nikdo.

Nižší zastoupení částečných úvazků mezi samoživitelkami přitom nelze připsat jen vyššímu zastoupení žen s nízkým vzděláním v této skupině, tj. žen, u kterých se dá předpokládat, že charakter jejich práce často neumožňuje práci na zkrácený úvazek. Z dat SEPM je totiž vliv rodinného stavu na velikost pracovního úvazku a zaměstnanost obecně zřetelně vidět právě ve skupinách matek se základním a středním vzděláním bez maturity. V porovnání se samoživitelkami je mezi vdanými v těchto vzdělanostních skupinách významně více zaměstnanek na částečný úvazek a významně méně nezaměstnaných.

Data SEPM podobně jako některé další studie (Kuchařová a kol. 2006) naznačují, že právě nedostatek částečných úvazků negativně ovlivňuje zaměstnanost samoživitelek, a to především v období, kdy je nejmladšímu dítěti 4–6 let⁵, tedy poté, co matka ztratí nárok na rodičovský příspěvek, ale dítě ještě nechodí do školy. Dlužno dodat, že na rozdílech v kategorii nezaměstnaných se podílí zejména matky s nízkým vzděláním. Například podíl nezaměstnaných samoživitelek se základním vzděláním dosahuje v předškolní kategorii 38 % a nezaměstnaných matek bez maturity je v téže kategorii jedna pětina. Naproti tomu četnost nezaměstnaných minimálně s maturitou je zanedbatelná.

To, že se osamělé matky při vstupu na trh práce potkávají s potížemi, vyplynulo i z jejich osobních výpovědí v šetření SEPM. Zatímco vdaným ženám je podle vlastních slov největší překážkou v nástupu do zaměstnání zajištění hlídání a pak teprve přichází na řadu neúspěch v hledání práce, samoživitelky trápí zejména druhý důvod. Navíc u nich podle jejich vlastních výpovědí hraje daleko silnější roli právě fakt, že nemohou sehnat práci na částečný úvazek.

Přestože více než tři čtvrtiny ekonomicky neaktivních samoživitelek dotázaných v SEPM deklarují přání do práce nastoupit, a můžeme se tedy domnívat, že se o nalezení práce snaží, realita je taková, že domácnosti samoživitelek jsou častěji než rodiny úplně postiženy nezaměstnaností, zejména dlouhodobou. Nezaměstnaných žen nebylo v datovém souboru SEPM mnoho (pouze cca 4 %), ale jasně mezi nimi převažovaly matky samoživitelky, a to zejména poté, co jejich nejmladší dítě přesáhlo věk čtyř let. Kvůli nízkým četnostem nelze s jistotou říci, jestli přání nástupu do práce nějak souvisí se vzděláním, ale data naznačují, že mezi nezaměstnanými se základním vzděláním je toto přání slabší než v ostatních vzdělanostních skupinách, zejména pokud jsou samoživitelky. Je snad možné, že souhra systému daní a dávek dostatečně nemotivuje některé nezaměstnané s dětmi k nástupu do zaměstnání? Analýza mezních efektivních daňových sazeb a čistých nahrazujících poměrů ukázala, že ano (blíže viz Soukupová 2007). Zjistili jsme, že interakce

⁵ Respondentky odpovídaly na otázku: „Co je hlavním důvodem toho, že v současnosti nechodíte do zaměstnání? Vyberte prosím jednu možnost, která se nejvíce blíží Vaší situaci.“

sociálního a daňového systému nepobízí k nástupu do zaměstnání za nízkou mzdu, a podporuje tak nepřímou dlouhodobou ekonomickou neaktivitu neprovdaných matek, které se rekrutují především z nízkovzdělaných vrstev společnosti. Vzhledem k tomu, že právě rodiny nezaměstnaných a samoživitelů jsou nejvíce ohroženy materiální deprivací, mnoho dětí narozených mimo manželství tak vyrůstá v nepříznivých sociálních podmínkách.

Eva Soukupová
eva.soukupova@soc.cas.cz

Literatura:

- Kuchařová, V. a kol. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Galuščák, K., J. Pavel. 2006. „Past nezaměstnanosti a nečinnosti.“ Pp. 44 in *Ekonom* 12. 10. 2006.
- Sirovátko, T. 2005. „Životní šance, rodina a sociální politika.“ Pp. 18–22 in *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Sborník textů z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu.
- Soukupová, E. 2007. „Rodiny na trhu práce.“ Pp. 99–114 in D. Hamplová, J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, K. Zeman. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

»

Jaké jsou postoje české společnosti k rodičovství mimo manželství?⁶

Klíčová slova: rodina, rodičovství, hodnoty

Výzkumy postojů a hodnotových orientací dokládají, že manželská rodina představuje stále pro většinu české populace nejlepší formu partnerského uspořádání a nejvhodnější prostředí pro výchovu dětí. V průběhu 90. let se ale zvyšuje podíl lidí, kteří nepovažují uzavření manželství za podmínku rodičovství. Zatímco v roce 1994 podle výzkumu ISSP souhlasilo s tím, „že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít manželství“, 71 % dotázaných, v roce 2002 jich bylo již jen 58 %. Nesezdané soužití je v České republice stále vnímáno především jako předstupeň manželství. Téměř tři čtvrtiny české populace se domnívají, že „je dobré, když lidé, kteří hodlají uzavřít sňatek, spolu nejdříve žijí“

⁶ Blíže viz J. Chaloupková, E. Soukupová. 2007. „Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství.“ Pp. 29–48 in D. Hamplová, J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, K. Zeman. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

(ISSP 2002). Společně soužití partnerů, kteří neplánují společnou svatbu, akceptuje podle výzkumu ISSP 2002 jen o něco více než polovina dotázaných. Pokud se ale zeptáme přímo na to, jaké uspořádání partnerského života považují lidé za nejlepší, má nesezdané soužití mnohem menší podporu. Více než 80 % dotázaných považuje za nejlepší variantu partnerského života manželství (dle výzkumu PPA II 2002) a dlouhodobému nesezdanému soužití dává přednost jen 7 % dotázaných.

Spolu se změnami postojů k rození dětí do nesezdaných svazků roste i akceptace rodin tvořených osamělou neprovdanou matkou. Zvyšuje se podíl lidí, kteří si myslí, že „jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně“. Osamělé mateřství, kdy se žena rozhodne vychovávat dítě, aniž by měla stabilní vztah s mužem, schvaluje podle zjištění výzkumu EVS 1999 téměř 40 % dotázaných a 30 % ho schvaluje jen za určitých okolností.

Liberálnější postoje k dlouhodobým nesezdaným soužitím a nesezdaným soužitím s dětmi zaujímají příslušníci mladší generace, svobodní a lidé s vyšším vzděláním. Naopak lidé s nižším vzděláním se spíše přiklánějí k tomu, že ti, kteří chtějí mít děti, se mají vzít. Zároveň ale lidé s nižším vzděláním častěji odpovídali, že jeden rodič může vychovávat dítě stejně dobře jako oba společně. Při čtení těchto zjištění je třeba vzít v úvahu, že tyto postoje vyjadřují spíše stupeň tolerantnosti vůči různým formám rodinného uspořádání než vlastní preference respondentů. Pohled do demografických statistik nás totiž přesvědčí, že nesezdaná soužití i rodičovství mimo manželství nejsou nejvíce rozšířena mezi vysokoškoláky ale spíše mezi lidmi s nižším vzděláním. Jak tento rozpor vysvětlit? Data ze šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* (SEPM) ukazují, že právě mezi nízkovzdělanými neprovdanými matkami převažují osamělé matky. Právě tato skupina neprovdaných matek se nestaví vůči instituci manželství odmítavě, ale uvádí, že neměly vhodného partnera, nebo že otec dítěte nesouhlasil se sňatkem.

Ve výzkumu SEPM byla matkám dětí mladších 10 let položena otázka, „proč se v dnešní době rodí velká část dětí mimo manželství“. Dotázané ženy se shodovaly, že nejvýznamnějšími příčinami mimomanželské plodnosti jsou nestabilita manželství a snaha vyhnout se do budoucna komplikacím s rozvodem a to, že je obtížné nalézt vhodného partnera. Názory provdaných a neprovdaných žen se přitom lišily. Ekonomické motivy svobodného mateřství zdůrazňují především ženy, které byly samy při porodu vdané nebo žily v nesezdaném soužití a později se za otce dítěte provdaly. Naproti tomu neprovdané matky spíše zastávaly postoj, že manželství je zbytečná instituce. Můžeme tedy říci, že názory neprovdaných matek na obecné příčiny mimomanželské plodnosti odrážejí jejich vlastní motivy či jinak řečeno, že důvody své vlastní rodinné situace vztahují i na ostatní neprovdané matky. Např. ženy, které samy považovaly sňatek za formalitu, uváděly tento důvod i jako

hlavní příčinou nárůstu mimomanželské plodnosti apod. O individuálních důvodech svobodného mateřství pojednává podrobněji další příspěvek.

Jana Chaloupková
jana.chaloupkova@soc.cas.cz

»

Důvody svobodného mateřství

Klíčová slova: rodina, hodnoty, rodičovství

Abychom mohli získat více informací o příčinách vzrůstajícího počtu dětí rodících se mimo manželství, musíme se snažit odhalit, jaké motivy vedou ženy k rozhodnutí neprovdát se. V rámci výzkumu *Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006* (SEPM) jsme se proto žen, které nebyly při narození svého prvního dítěte vdané, ptali, proč před porodem nevstoupily do manželství. Přestože se často předpokládá, že hlavním důvodem je pokles hodnoty manželství v očích mladé generace, z dat z výzkumného šetření SEPM vyplývá, že názor, že manželství je formalita, zaujímá jen část neprovdaných matek, a že jejich motivace jsou daleko rozmanitější.

Mezi důvody, kterými neprovdané matky vysvětlovaly svoji rodinnou situaci v době narození dítěte, měly nejsilnější váhu nejistota ohledně budoucnosti vztahu a nesouhlas partnera se sňatkem. S tím, že manželství je zbytečná formalita a nepřináší žádné výhody, souhlasilo jen 40 % neprovdaných matek. Přibližně třetina neprovdaných žen odpověděla, že se nechtěly vdávat těhotné a že je odrazovaly náklady spojené s uspořádáním svatby. Přibližně čtvrtina dotázaných připustila, že zůstat neprovdaná bylo finančně výhodnější. Méně častými důvody byla obava ze ztráty svobody a nezávislosti (22 % dotázaných), neukončené předchozí manželství partnera (16 % dotázaných) a absence partnera (11 % dotázaných).

Shrneme-li, můžeme rozlišit v zásadě tři skupiny důvodů: 1) absenci/nesouhlas partnera, 2) liberální hodnotová orientace a 3) ekonomické důvody⁷. První skupina důvodů je typická pro osamělé neprovdané matky (dále je označujeme jako nedobrovolně svobodné). V dalších dvou skupinách neprovdaných matek převažují ženy, které žily s otcem dítěte v nesezdaném svazku.

Pro **nedobrovolně svobodné matky** byly hlavními důvody, proč nevstoupily do manželství, nesouhlas partnera a nejistota

⁷ Blíže viz J. Chaloupková. 2007. „Vdát se nebo ne? Motivace vdaných a neprovdaných matek.“ Pp. 59–78 in D. Hamplová, J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, K. Zeman. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., nebo J. Chaloupková. 2007. „Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?“ *Data a výzkum – SDA Info_1(2):127–140*.

ohledně stability partnerského vztahu. Často uváděly, že jejich partner byl ženatý, nebo že v době narození dítěte neměly partnera. Na rozdíl od ostatních neprovdaných matek ale manželství nepovažovaly za zbytečnou instituci a nesouhlasily ani s tím, že status neprovdané matky přináší výhody. Mezi neprovdanými matkami jich bylo 30 %. První dítě měly v průměru jako nejmladší (22,6 let) a je mezi nimi nejvyšší podíl žen se základním vzděláním a vyučených.

Další skupinu neprovdaných matek tvoří **liberální neprovdané matky** (33 %), které se přiklánějí k tomu, že manželství je zbytečná formalita. Jen málo z nich zmiňovalo, že by důvodem neuzavření sňatku byla nedůvěra v budoucnost partnerského vztahu či nesouhlas partnera se sňatkem. Liberální svobodné matky měly první dítě (ve srovnání s ostatními neprovdanými matkami) v nejvyšším věku (24,5 let) a jsou mezi nimi nadprůměrně zastoupeny vysokoškolačky a středoškolačky s maturitou.

Nejpočetnější skupinou jsou **pragmatické neprovdané matky** (37 %). V jejich případě se nejistota ohledně budoucnosti vztahu spojovala s postojem, že manželství je zbytečná instituce a že být neprovdanou matkou je finančně výhodné. Z hlediska věku se situují mezi výše uvedenými skupinami a jejich vzdělanostní struktura se přibližuje průměru neprovdaných matek.

Dokladem toho, že neprovdané matky manželství zcela neodmítají, jsou jejich představy o ideálním partnerském uspořádání. Dlouhodobé nesezdané soužití překvapivě pokládá za ideální formu partnerského soužití jen pětina neprovdaných matek a většina z nich by za ideálních podmínek dala přednost manželství po předchozím soužití na zkoušku. Podle dat výběrového šetření SEPM 29 % žen, které byly při narození svého prvního dítěte svobodné, vstoupilo do manželství později. Tato data přitom zachycují jen omezený časový úsek, a je proto možné, některé z dotazovaných žen ještě do manželství vstoupí. Nepřekvapí, že nejmenší šanci vdát se později měly matky, které byly v době narození dítěte osamělé. Pokud se vdaly, učinily tak v průměru po delší době od narození dítěte, což je patrně způsobeno tím, že se na rozdíl od žen žijících v nesezdaném svazku provdaly za jiného partnera, než kterým je otec jejich dítěte.

Jana Chaloupková
jana.chaloupkova@soc.cas.cz

»

Postavení neprovdaných matek v sociálním systému

Klíčová slova: sociální politika, rodina, rodičovství

Výsledky šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* realizovaného Sociologickým ústavem AV ČR v roce 2006 potvrdily, že neprovdané matky v české společnosti nejsou dobře sociálně a ekonomicky situovanou skupinou, ale naopak, že se rekrutují především ze sociálně slabších skupin a regionů. Z analýz individuálních motivací zároveň vyplynulo, že zhruba čtvrtina neprovdaných matek nevstoupila do manželství kromě jiného i z ekonomického důvodu⁸. Nabízí se otázka, zda je tomu tak proto, že souhra sociálního a dávkového systému v ČR zvyhodňuje nesezdaná soužití, resp. matky samoživitelky. Poskytují snad sociálně-ekonomická opatření nabízená státem kohabitujiícím pářům s dětmi výhodnější ekonomické podmínky než pářům manželským? Jaké je postavení neprovdaných matek v sociálním systému ČR?

Nejvýraznější výjimkou poskytovanou osamělým matkám je nárok na prodlouženou mateřskou dovolenou (MD) s ní spojenou peněžitou pomoc v mateřství (PPM). V hypotetickém případě, že v průběhu mateřské dovolené pobírá nejvyšší možnou peněžitou pomoc a po skončení mateřské žije s dítětem ze životního minima (platného v roce 2006), si matka samoživitelka za devět týdnů mateřské dovolené navíc může přijít na zhruba 14 tisíc korun (srovnej Soukupová a Sunega 2006; Soukupová 2007). Od roku 2007 se podle nového zákoníku práce (zákon č. 262/2006 Sb.) již k osamělosti matky nepřihlíží a delší mateřská dovolená je poskytována pouze ženám, které porodí zároveň dvě a více dětí. Nicméně díky odložení účinnosti nového zákona o nemocenském pojištění, který měl sladit dobu vyplácení peněžité pomoci v mateřství s nově zkrácenou dobou mateřské dovolené, je i nadále samoživitelkám poskytována PPM o 9 týdnů déle než ženám žijícím s partnerem a tato finanční výhoda trvá. Zvýšením rodičovského příspěvku na 7600 Kč však výrazně vzrostla výše hrubé mzdy potřebné pro získání PPM ve výši minimálně rodičovského příspěvku, a zúžil se tak okruh žen, kterým by se simulování osamělosti vyplácelo. Uvážíme-li nicméně, že až do roku 2006 byla peněžitá pomoc v mateřství vyšší než rodičovský příspěvek, už když předchází hrubá mzda dosahovala zhruba 5200 Kč⁹, lze říci, že většina žen mohla z delší mateřské dovolené, a tedy i prodlouženého pobírání peněžité pomoci v mateřství profitovat. Tomu ostatně nasvědčují i data ze šetření SEPM, ze kterých vyplynulo, že matky, které měly partnera, ale nevdaly se před narozením dítěte z finančních důvodů, odkládaly

⁸ Znění otázky: „Řekněte prosím, proč jste Vy sama nevstoupila před porodem Vašeho nejstaršího dítěte do manželství? Do jaké míry odpovídaly následující důvody Vaší tehdejší situaci?“ Možnost: b) Bylo to finančně výhodné.

⁹ Platí pro rok 2006.

vstup do manželství výrazně častěji než ostatní ženy až po uplynutí prodloužené MD. Mezi osmým a třináctým měsícem po porodu narostl počet vdaných v této skupině o 25 procentních bodů, zatímco v předchozích pěti měsících uzavřela manželství jen sedmina z nich. Celkově jich také vstoupilo do manželství dvakrát méně než žen, které důraz na finanční stránku věci nekladly.

Další, byť nepříliš výraznou, finanční výhodu poskytovanou samoživitelkám je nárok na zvýšený sociální příplatek¹⁰. Jiné explicitní úlevy však ze statusu matky samoživitelky v rámci stávajícího systému dávek státní sociální podpory (SSP) nevyplývají. Český sociální systém tedy neúplně rodiny neopomíná, ale na rozdíl například od skandinávských zemí a Rakouska, kde jsou samoživitelky ve srovnání s úplnými rodinami speciálně podporovány v podstatě nezávisle na jejich příjmu ze mzdy¹¹, v České republice se na ně sociální politika zaměřuje, pouze pokud se jejich příjmy pohybují okolo životního minima (Soukupová 2006). Výsledkem je, že situace skutečně osamělých matek není v české společnosti nijak příznivá. Jejich postavení se stává ekonomicky obtížné, zejména v momentě kdy přestanou mít nárok na rodičovský příspěvek a nemohou si z důvodu péče o dítě dovolit chodit do zaměstnání. Situaci jim také často komplikují otcové děti, kteří se řádně nepodílí na nákladech na výchovu dítěte. Vzhledem k tomu, že stát zasahuje pouze, pohybují-li se příjmy rodiny pod úroveň životního minima, není s podivem, že tyto matky občas raději zapřou otce dítěte i s rizikem právních následků, než aby si ztěžovaly proces žádosti o sociální dávky.

Diametrálně odlišná situace však nastává, pokud matka osamělost pouze předstírá. Nesezdané páry, které simulují oddělené hospodaření (tzv. účelově nesezdaná soužití), mají možnost výrazně z nastavení sociálního systému těžit, zejména pokud se pohybují v nízkopříjmových vrstvách společnosti, resp. pokud je alespoň jeden z nich ekonomicky neaktivní. Ekonomicky neaktivní osobě je totiž obvykle příjem dorovnávan do životního minima, které je určováno mimo jiné i velikostí domácnosti. V momentě, kdy jeden nebo oba z partnerů žádají samostatně o dorovnání do životního minima, vyplacená dávka sociální péče je pochopitelně vyšší, než kdyby žádali dohromady jako jedna domácnost. Zavedením společného zdanění manželů sice výhodnost účelově nesezdaného soužití klesla a nepředstavuje výrazný profit, především pokud oba rodiče pracují, nicméně v rodinách, kde alespoň jeden příjem plyne pouze ze sociálních dávek, je zneužívání systému stále finančně přínosné (blíže viz Soukupová 2007; Soukupová a Sunega 2006).

¹⁰ Ve výpočtu výše sociálního příplatku je osamělost rodiče zohledňována koeficientem 1,05 (blíže viz např. <http://www.vyplata.cz>)

¹¹ V Norsku navíc osamělé matky platí nižší daně a mají nárok na vyšší přídatky na děti (Kravdal 1999:68).

Fakt, že je český sociální systém nastaven spíše ve prospěch účelově nesezdaných soužití, než skutečně osamělých matek dokládají i výsledky SEPM. Matky, které žily době porodu v nesezdaném soužití s otcem dítěte, uváděly finanční důvody daleko častěji než matky, které partnera neměly.¹² Tyto ženy také častěji i nadále setrvaly v nesezdaném soužití. Ekonomické důvody odmítání manželství byly pak významné zejména u matek se základním a středoškolským vzděláním. Středoškolsky vzdělané dominují mezi těmi ženami, které při narození dítěte žily v nesezdaném soužití. Naopak ženy se základním vzděláním souhlasily s výrokem o finanční výhodnosti svobodného mateřství významně silněji než ostatní i v rámci skupiny žen, které při porodu nežily s otcem dítěte. Zatímco ženám s vyšším vzděláním se zřejmě vyplatí neprovdát se jen pokud kohabituji, z pohledu žen se základním vzděláním je často i osamělost více finančně výhodná než manželství. Je pravděpodobné, že v jejich rozhodování hraje roli to, jaké protějšky nejčastěji potkávají. V České republice mají ženy s nízkým vzděláním největší šanci setkat se rovněž s méně vzdělanými muži. Tito muži trpí v rámci vzdělanostních skupin nejvíce nezaměstnaností, což znamená, že zaprvé, často neposkytují ženě takovou perspektivu a podporu, jakou by si představovala, a zadruhé ženě se s nimi vyplatí žít spíše v nesezdaném soužití než v manželství. Muži s nízkým vzděláním nadto nejvíce odmítají sňatek. Není tedy divu, že ženy s nízkým vzděláním ať už dobrovolně nebo nedobrovolně nejčastěji rodí mimo manželství.

Eva Soukupová

eva.soukupova@soc.cas.cz

Literatura:

Kravdal, O. 1999. „Does Marriage Require a Stronger Economic Underpinning than Informal Cohabitation?“ *Population Studies* 53 (1):63–80.

Soukupová, E. 2006. *Podpora rodin s dětmi v Evropě: Srovnání balíčku finanční podpory vyplácené rodinám s dětmi v 16 zemích Evropy*. Diplomová práce. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy.

Soukupová, E. 2007. „Neprovdané matky v sociálním systému.“ Pp. 79–98 in D. Hamplová, J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, K. Zeman. *Děti*

¹² Znění otázky: „Řekněte prosím, proč jste Vy sama nevstoupila před porodem Vašeho nejstaršího dítěte do manželství? Do jaké míry odpovídaly následující důvody Vaší tehdejší situaci?“ Možnost: b) Bylo to finančně výhodné.

Rozdíl průměrů mezi skupinami je signifikantní na 1% hladině významnosti. Tzn, že s 99 % pravděpodobností zamítáme hypotézu, že mezi oběma skupinami neexistuje v souhlasu s tímto důvodem rozdíl. Ženy žijící v nesezdaném soužití s otcem dítěte souhlasily z 70 % zatímco osamělé jen z 30 %.

na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Soukupová, E., P. Sunega. 2006. „Manželství nebo nesezdané soužití: Analýza finanční výhodnosti různých forem soužití.“ Pp. 15–27 in D. Hamplová (ed.). *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

« Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dne 1. 1. 2008 » « Šéfredaktorka: Marta Kolářová »
« Redakční rada: Daniel Čermák, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Lukáš Novotný, Petra Rakušanová, Natalie Simonová, Eva Soukupová, Petr Sunega, Iva Štohanzlová » « Technická redaktorka: Anna Gabrielová »
« Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha »